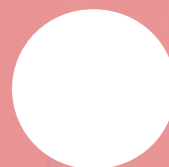

Erfgoed Brussel

36

Herfst 2022

Dossier

STADSGEZICHTEN

urban.brussels

Uitzichten over de stad zijn populair. De evenementensector in Brussel is meer dan ooit verzot op panorama's. Zomerbars, cafés, hotels of een reuzenrad — ze pakken allemaal maar wat graag uit met een vergezicht over de stad. Overal verschijnen *rooftops* en een panoramisch uitzicht is in de vastgoedsector een heuse troef geworden. Kortom, uitzichtpunten over de stad vormen een actueel onderwerp.

Toch is het onderwerp nooit eerder grondig onderzocht en al zeker niet in zijn historische dimensie of vanuit erfgoedstandpunt. Met dit nummer willen we van de 'uitzichtpunten' een onderzoeksthema op zich maken, met een eerste verkenning doorheen de Brusselse publieke ruimte. Door de publieke ruimte als uitgangspunt te nemen ligt deze editie in de lijn van nummer 32, *De straat anders bekeken*.

De uitzichtpunten die hier behandeld worden, zijn niet spontaan ontstaan. Ze werden zorgvuldig ontworpen en aangelegd en zetten het uitzicht in scène. Mettertijd zijn zo 'opgemerkte' en opmerkelijke stadsgezichten ontstaan: beschreven, veelbesproken en veelvuldig afgebeeld, zoals blijkt uit tal van historische bronnen.

Bij het bestuderen en begrijpen van uitzichtpunten spelen het reliëf en in dit geval de Brusselse topografie een sleutelrol. In 1838 wees de Franse schrijver Gérard de Nerval met enige zin voor ironie op het pittige Brusselse reliëf: *"Imaginez au centre du pays le plus plat de la terre, une ville qui n'est que montagnes..."*¹. Het Brussels grondgebied wordt inderdaad gekenmerkt door een uitgesproken reliëf, waaronder het weinig symmetrische profiel van de brede Zennevallei, waar elk van de beide bewoonde oevers uitzicht biedt over de andere, maar op een heel verschillende manier. De valleien van de zijarmen van de Zenne, vooral de sterk ingesloten vallei van de Maalbeek in het oosten, boden uitzichtpunten op de lagergelegen sliert van dorpen. De eerste twee bijdragen in dit nummer, de ene gewijd aan de oude stad en de andere aan de *corniche royale*, ontwikkelen dit punt meer in detail.

Het onderzoek, vanuit een erfgoed- en geschiedkundig standpunt, van die speciaal ingerichte publieke ruimten in het stedelijke weefsel gaat gepaard met tal van vragen: welke zijn die plekken die als uitzichtpunt werden ingericht? In welke periode werden ze aangelegd? Door wat worden ze gekenmerkt? Hoe zijn ze in de loop der jaren geëvolueerd? Wat is het proces van hun totstandkoming? Welke plaats bekleden ze in het Brusselse landschap? Werden ze als erfgoed erkend en zo ja, wanneer? Hoe moeten we deze ruimten beheren, anno nu?

In een poging om die vragen te beantwoorden hebben 14 auteurs met diverse achtergronden (stedenbouwkundigen, architecten, agronomen, geschiedkundigen en kunsthistorici) die uitzichtpunten behandeld vanuit uiteenlopende invalshoeken. U vindt hier studies over specifieke plaatsen in Brussel (het Poelaertplein, het Congresplein, de vijvers van Elsene, het Paleis voor Schone Kunsten, de *corniche royale*), over beeldculturen (stadsgezichten, de blik in de 19de eeuw, de mode van de panoramische postkaarten), over beheersinstrumenten die in de loop der jaren ontwikkeld werden (erfdienstbaarheden, simulaties, de Atlas van toelaatbare hoogten, beschermingsgebieden, *viewshed* analyse) en de visie van actoren in de sectoren van erfgoed en ruimtelijke ordening (Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, *Perspective.Brussels*).

Het geheel van de bijdragen stelt ons in staat om een eerste overzicht te schetsen van de ontstaansgeschiedenis van die uitzichtpunten en enkele vaststellingen te formuleren.

Enkele definities

Uitzichtpunt: een bepaalde, door- gaans hooggelegen plaats vanwaar men een blik kan werpen op de omgeving en het beste uitzicht heeft over een gebouw, stad of landschap.

Panorama: uitgestrektheid die men vanaf een hoogte kan waarnemen.

Monumentaal perspectief: uitgestrekte open ruimte, verkeersader, langwerpig plein of een ruimte bestaande uit pleinen, wegen, groene ruimte, die gericht is of uitkijkt op een of meer gebouwen of monumenten, of een opmerkelijk stuk natuur.

GAUTHIEZ, B., *Espace urbain. Vocabulaire et morphologie*, MONUM_Edition du patrimoine, 2003, p. 87.

1. "Stel je in het platste land op aarde een stad voor die geheel uit bergen bestaat ...", DE NERVAL, G., Lorely. *Souvenir d'Allemagne*, 1852, geciteerd in SION, G., *Regards venus d'auteurs sur Bruxelles et la Wallonie*, Trois arches, 1980, p. 105.

Wat de chronologie betreft kunnen we in het proces drie belangrijke stadia onderscheiden, die parallel lopen met periodes waarin ook de stedelijke ruimte belangrijke veranderingen onderging. De eerste wordt gekenmerkt door het tot stand komen van uitzichtpunten vanuit de publieke ruimte. Ze situeert zich in de 19de eeuw, in een tijdperk van stadsverfraaiing, toen de wandelaar, de flaneur en dus ook de blik nog centraal stonden. Een tweede belangrijk moment hebben we gekend in het begin van de 20ste eeuw, toen het project van de Noord-Zuidverbinding de hele stad ondersteboven keerde. In die context woedde onder meer een hevig debat over het beschermen van de bestaande stadsgezichten. Tot slot vormden de jaren 1970 een derde mijlpaal, toen overal torengedebouwen oprezen en hun stempel gingen drukken op het stedelijke landschap.

Welke vorm ook gekozen wordt — plein, esplanade, terras,... —, het uitzichtpunt blijkt altijd van hoge kwaliteit. Ze worden over het algemeen gekenmerkt door een geraffineerd gebruik van het reliëf, een inscenering van het landschap als betrof het een schilderij, de aanwezigheid van monumentale trappen of toegangshellingen, een prestigieuze architecturale omlijsting, balustrades en leuningen waaraan veel zorg besteed is, kwaliteitsvolle vormen en materialen voor de toegangswegen (in het bijzonder blauwe steen), aanplantingen, het beeldhouwde programma (naar het voorbeeld van de herdenkingsmonumenten) en stadsmeubilair dat uitnodigt om even uit te rusten en van het uitzicht te genieten, soms zelfs met een oriëntatietafel.

Tal van belangrijke spelers, bekende architecten, instellingen en verenigingen hebben bijgedragen aan het tot stand brengen en in stand houden van die uitzichtpunten. Uit het diachronisch onderzoek van de stadsgezichten blijkt onder meer de centrale rol van de overheden bij het creëren en vrijwaren van het landschap. Opvallend en enigszins verbazingwekkend is ook dat de discussie over de bescherming van het uitzicht vaak al begint bij het aanleggen van het uitzichtpunt.

Het onderzoek van het landschap vanuit de uitzichtpunten werpt ook een nieuw licht op de dynamiek van landschappen en nodigt ons uit om stijlen en tijdperken te overstijgen. Door te focussen op de stedelijke integratie van het landschap in het werk van tal van architecten en stedenbouwkundigen, ontstaat er als het ware een dialoog waarin de oude en de moderne stad zich met elkaar verzoenen. Als ultiem voorbeeld terzake vernoemen we hier de transformatie die de *corniche royale* en omgeving in de 20ste eeuw ondergingen.

Tot op vandaag vormen de uitzichtpunten een interessant landschappelijk, architecturaal en stedenbouwkundig erfgoed. Ze zijn beladen met betekenis, maar tegelijk zijn het ruimten die collectief ervaren worden: ze vormen bevoorrechte uitkijkposten die ons inzicht verschaffen in het ontstaansproces en de complexe historische gelaagdheid van landschappen. Ze geven zin aan het heden door het met het verleden te verbinden. Ze zijn ontworpen op de schaal van voetgangers en wandelaars en in die zin kunnen ze nu opnieuw ontdekt en gewaardeerd worden. Ze nodigen ons uit om de stad in ons op te nemen en de stedelijke ruimte te heroveren op het ritme van de actieve mobiliteit. We hopen dat dit open venster op de geschiedenis van de stadsgezichten daartoe mag bijdragen.

Vertaald uit het Frans

↑
'Ceci n'est pas un point de vue'
[Dit is geen uitzichtpunt]. Grafitti, gefotografeerd in juni 2022 op de borstwering links, boven aan de monumentale trap, Baron Hortastraat (A. de Ville de Goyet © urban.brussels).

Hoofredactie

Stéphane Demeter

Redactiecomité

Jean-Marc Basy, Okke Bogaerts, Stéphane Demeter, Paula Dumont, Valerie Orban en Cecilia Paredes

Coördinatie dossier

Cecilia Paredes en Christophe Loir (ULB)

Redactiesecretariaat

Cecilia Paredes en Okke Bogaerts

Coördinatie iconografie

Julie Coppens

Eindredactie frans

Stéphane Demeter, Cecilia Paredes

Eindredactie nederlands

Paula Dumont

Auteurs/ redactionele medewerking

Aurélië Autenne, Okke Bogaerts, Odile De Bruyn, Sarah Capesius, Marie Demanet, Paula Dumont, Christian Frisque, Catherine Leclercq, Harry Lelièvre, Géry Leloutre Judith Le Maire de Romsée, Murielle Lesecque, Christophe Loir, Tom Sanders, Barbara van der Wee, Thomas Schlessler et Andreas Stynen

Vertaling

Dynamics Translations, Linguanet

Nalezing

Okke Bogaerts, Stéphane Demeter, paula Dumont, Christophe Loir, Alfred de Ville de Goyet, Philippe Charlier, Alice Gérard, Murielle Lesecque, Nazim Lison, Anne Marsaleix, Cecilia Paredes

Cartografie

Toast Confituur Studio (Tenzij anders vermeld)

Lijst met afkortingen

AAM – Archives d'architecture moderne
ARA – Algemeen Rijksarchief
CIDEP – Centre d'information, de documentation et d'étude du patrimoine
CIVA – Centre international pour la ville, l'architecture et le paysage
GAE – Gemeentelijke archieven van Elsene
H.M. – Hortamuseum
KBR Koninklijke Bibliotheek / Bibliothèque royale
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium / Institut royal du Patrimoine artistique
MSB – Museum Stad Brussel
SAB – Stadsarchief Brussel

ISSN

2034-5771

Wettelijk Depot

D/2022/6860/008

Vormgeving

Toast Confituur Studio

Ontwerper van de maquette

Polygraph'

Druk

db Group.be

Verbreiding en abonnementenbeheer

Cindy De Brandt, Brigitte Vander Bruggen
bpeb@urban.brussels

Bedankingen

Sarah Capesius, Nadège Guichard (SAB), Alain Jacobs, Caroline Piersotte (Perspective), Stéphane Vanreppelen (Bozar), het team van het Documentatiecentrum urban.brussels en het team BruGIS (urban.brussels)

Verantwoordelijke uitgever

Bety Waknine, directeur-generaal, urban.brussels (Gewestelijke Overheidsdienst Brussel Stedenbouw en Erfgoed) Kunstberg 10-13, Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd onder de verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle rechten voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

Contact

urban.brussels
Directie Kennis en Communicatie
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel
www.urban.brussels
bpeb@urban.brussels

Herkomst van de foto's

Mochten er ondanks onze inspanningen om alle reproductierechten te betalen toch nog gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden, dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken

Erfgoed Brussel reeds verschenen

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken en kantoren

017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

026-027 - April 2018
Kunstenaarsateliers

028 - September 2018
Het Erfgoed, dat zijn wij!

Extra nummer - 2018
De restauratie van een uitzonderlijk decor

029 - December 2018
Historische Interieurs

030 - April 2019
Beton

031 - September 2019
Een plaats voor kunst

032 - December 2019
De straat anders bekeken

033 - Lente 2020
Lucht, warmte, licht

034 - Lente 2021
Kleuren en texturen

035 - Lente 2021
Georges Houtstont en de ornamenten-koorts van de Belle Époque

Alle artikels kunnen geraadpleegd worden op www.erfgoed.brussels

urban.brussels zet resoluut in op de kennismaatschappij en wil met zijn publiek een moment van introspectie en expertise delen over de stedelijke thema's van vandaag. De pagina's van *Erfgoed Brussel* bieden het stedelijk erfgoed in al zijn diversiteit een forum voor open en pluralistische reflectie. Het dossier *Stadsgezichten* onderzoekt het creëren en beheren van uitzichtpunten, en het valoriseren ervan in de publieke ruimte. Met deze publicatie wil urban.brussels de actoren op het terrein bewustmaken omtrent deze problematiek.

Bety Waknine,
Directeur-generaal

U

15 €

ISBN 978-2-87584-202-2